

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Пеліванова Надія Іванівна

ORCID: 0000-0002-7901-4653

Публічні консультації відіграють суттєву роль у налагодженні партнерських відносин влади й громадянського суспільства при визначенні пріоритетів політичного процесу та суспільно-економічного розвитку держави. Належна правова регламентація процедур публічних консультацій дає можливість органам державної та місцевої влади вирішити низку важливих завдань, як-от: легітимізувати прийняті ними рішення, налагодити систематичний діалог влади й громадянського суспільства у формуванні та реалізації публічної політики, підвищити рівень політичної культури громадян. Актуалізація питання удосконалення правового забезпечення публічних консультацій зумовлена недостатньою дієвістю цього інструменту демократії у вітчизняній практиці упродовж періоду створення законодавства про консультації з громадськістю. Проте європейський вектор розвитку сучасної України вимагає переходу на європейські принципи належного урядування, міжнародні стандарти публічних консультацій з урахуванням рекомендацій щодо адаптації до національних правових систем. Разом із тим обрання формату законодавчого закріплення особливостей застосування цього механізму громадської участі залишається правом вибору кожної країни. Аналіз норм міжнародних документів дозволяє дійти висновку про те, що публічні консультації можуть бути дієвим способом забезпечення інклюзивності у публічному управлінні лише за умови існування системи правових норм, що комплексно регулює взаємодію органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства. Це потребує розроблення алгоритму завдань для подальшої консолідації законодавства України у цій сфері.

Ключові слова: публічні консультації, громадянське суспільство, органи державної влади, правове регулювання, публічна політика.

Pelivanova Nadiya

THE LEGAL REGULATION OF PUBLIC CONSULTATIONS: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND TASKS FOR UKRAINE

Public consultations play a significant role in establishing partnerships between government and civil society in defining the priorities of the political process and socio-economic development of the state. Proper legal regulation of public consultation procedures allows the state and local authorities to resolve a number of important tasks: legitimize their decisions, establish a systematic dialogue between government and civil society in shaping and implementing public policy, and raising the level of political culture of citizens. Actualization of the legal provision on public consultations improving is due to the inadequate effectiveness of this instrument of democracy in domestic practice for all years of the legislation on public consultation creating. Meanwhile, the European vector of development of modern Ukraine requires the transition to European principles of good governance, international standards of public consultation, taking into account the recommendations for adaptation to the national legal systems. At the same time, each country remains its right to choose the legislative consolidation format of the application of this mechanism of public participation peculiarities. The analysis of the international documents norms suggests that public consultations can be an effective way of

ensuring inclusiveness in public administration only in the case of a legal system regulates the interaction of public authorities and civil society institutions in a complex way. This requires the development of a tasking algorithm for further consolidation of Ukrainian legislation in this area.

Keywords: public consultations, civil society, public authorities, legal regulation, public policy.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливість створення сприятливих політико-правових умов для розвитку публічних консультацій визнається на державному рівні. Так, Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства одним із завдань передбачає унормування на законодавчому рівні порядку проведення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування консультацій із громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів під час їх розроблення зі встановленням вичерпного переліку випадків, коли такі консультації не проводяться, та механізму запобігання порушенню вимог щодо обов'язковості таких консультацій [1]. Необхідність консультацій з громадськістю у створенні умов відкритості діяльності органів виконавчої влади було передбачено Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996 [2]. Майже десятилітній період реалізації урядових норм не забезпечив становлення інституту публічних консультацій як ефективного механізму взаємодії влади та громадянського суспільства у вирішенні важливих суспільно-політичних питань. Серед причин відсутності очікуваних результатів науковці та громадські експерти вказують на системні вади Постанови Кабінету Міністрів України, зокрема йдеться про рекомендаційний характер норм для органів місцевого самоврядування та невизначеність низки питань щодо: переліку учасників публічних консультацій, кола їхніх прав та обов'язків; організаційних форм проведення консультацій; питань координації між органами державної влади, задіяними у процесі організації цих консультацій; механізму реалізації пропозицій громадськості; правил обчислення відповідних процесуальних строків; правових наслідків порушення порядку проведення публічних консультацій [3, с. 77; 4, с. 17; 5, с. 94–95].

З метою вирішення проблем чинного законодавства про публічні консультації, наближення його до міжнародних стандартів та практичних

потреб було розроблено проект Закону України «Про публічні консультації» від 27 грудня 2017 р. № 7453. Автори цього документа пропонують на законодавчому рівні регламентувати обов'язкове проведення публічних консультацій з громадськістю суб'єктами владних повноважень щодо проектів нормативно-правових актів, документів з питань державної, регіональної політики та з питань місцевого значення [6].

Незважаючи на певні недоліки проекту, законодавчі ініціативи було схвалено Бюро демократичних інститутів і прав людини та інших структур Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Нині законопроект перебуває на стадії доопрацювання. Успішність правового формату регулювання багато в чому залежить від узгодженої позиції суб'єктів законодавчої ініціативи та громадянського суспільства щодо оновлення законодавства у цій сфері з урахуванням міжнародно-правових норм, рекомендацій міжнародних організацій, науковців та експертів.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Серед наукових публікацій, предметом дослідження яких стали теоретико-правові засади публічних консультацій, проблеми їх практичного впровадження в Україні та порівняльний аналіз із зарубіжним досвідом, варто відзначити роботи Л. Усаченко, В. Кравчука, Ю. Біденко, О. Крутія, О. Ярош, А. Гуржій, Б. Николаїшина, В. Дерезь. Вагомий внесок у популяризацію можливостей та особливостей проведення консультацій з громадськістю серед громадян, неурядових організацій (НУО) та органів виконавчої влади зробили у своїх аналітично-методичних посібниках експерти М. Лациба, А. Ткачук, І. Абрам'юк, Н. Гнидюк, В. Горшкова, Д. Ковриженко.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Актуальними залишаються не тільки аналіз міжнародно-правових норм у цій сфері, а й напрацювання на їхньому базисі алгоритму чітких та послідовних змін українського законодавства про публічні консультації.

Метою статті є систематизація міжнародних стандартів про публічні консультації та рекомендацій міжнародних організацій щодо створення систем національного законодавства про публічні консультації; вироблення практичних заходів для впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Міжнародними інституціями створено якісну правову базу для розробки державами сприятливого національного законодавства про публічні консультації. Питання інституалізації публічних консультацій як важливого інструменту громадської участі у державній політиці набуло найбільшого розвитку після прийняття *Білої книги європейського врядування* (далі – *Біла книга*).

У цьому документі було визначено *принципи демократичного врядування*: участь; відкритість; підзвітність; ефективність; узгодженість; відповідність інструментів громадської участі, що обираються, та цілей, які переслідуються. Також держави – члени Європейського Союзу (ЄС) отримали завдання запровадити адекватні механізми для широких консультацій під час обговорення рішень ЄС та реалізації політики з урахуванням регіональних та місцевих особливостей. Було розширено можливості проведення онлайн-консультацій через ініціативу інтерактивного формування політики [7].

Повідомлення Комісії ЄС «У напрямі зміцнення культури консультацій та діалогу. Загальні принципи і мінімальні стандарти консультацій Комісії із заінтересованими сторонами» (2002) врегулювало такі *стандарти консультаційних процедур*: чіткий зміст консультацій; залучення конкретних груп інтересів до процесу консультацій; розповсюдження інформації щодо консультацій; часові рамки для участі, підтвердження (репрезентативність) та зворотний зв'язок. Стандартами встановлюється низка завдань для органів державної влади щодо забезпечення прозорості та широкого доступу до інформації про консультації, зокрема державам рекомендовано надати роз'яснення стосовно того, як уряд працюватиме з пропозиціями заінтересованих сторін, як надаватиметься зворотний зв'язок та якими будуть подальші кроки у виробленні публічної політики [8].

Ще одним важливим завданням для органів державної влади під час публічних консультацій є забезпечення неупередженого ставлення до всіх заінтересованих сторін. Так, Європей-

ська Комісія запропонувала чинники, які мають братися до уваги під час визначення кола таких осіб. Серед них: ширший вплив цієї публічної політики на інші сфери політики; потреба в спеціальному досвіді, експертизі або технічних знаннях за необхідності; потреба в залученні «неорганізованих» інтересів, якщо це необхідно; досвід участі заінтересованих сторін у попередніх консультаціях, соціальних та економічних гравців, широкого кола виборців і специфічних груп інтересів (наприклад, жінки, літні люди, безробітні, етнічні меншини). Документ визначає обов'язкові категорії заінтересованих сторін, які мають залучатися до консультацій: ті, на кого впливатиме таке політичне рішення; ті, кого буде залучено до його реалізації; організації, що висловили інтерес до цієї публічної політики.

На тлі вищезазначених міжнародних стандартів у рамках міжнародних та регіональних форумів було розроблено низку методичних документів та рекомендацій. Вони є більш деталізованими та містять практичні кроки для поліпшення участі громадян у державних справах і забезпечення якомога більшої відкритості та інклюзивності процесу консультацій.

Важливість консультування під час залучення НУО на всіх етапах вироблення публічної політики відзначається у *Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень* (2009). У цьому документі вибудовано розгорнуту систему діалогу органів державної влади та НУО на таких стадіях прийняття політичного рішення: встановлення порядку денного; складання проекту публічної політики; прийняття рішення; здійснення публічної політики; моніторинг та повторне формулювання політики [9].

При цьому використання можливостей консультацій рекомендується практично на всіх етапах прийняття рішень: на етапі складання проекту політичного рішення – для збирання пропозицій від НУО та інших учасників консультацій; на етапі прийняття рішення – для вироблення узгодженого проекту рішення; на етапі реалізації політики – для інформування громадськості та обговорення з НУО шляхів спільної реалізації публічної політики.

Вагомим внеском зазначеного міжнародного документа є детальний опис ролі НУО в демократизації процесу вироблення та реалізації публічної політики. Зазначається, що організації громадянського суспільства мають використо-

увати всі можливості впливу на формування політичного порядку денного шляхом проведення кампаній та лобювання актуальних питань, у т. ч. через онлайн-консультації або за допомогою інших технічних засобів. Участь НУО в розробці проекту політичного рішення та його прийняття має забезпечити інформаційну відкритість процесу складання проекту, оцінку змісту політичних рішень, їх потенційних наслідків та необхідних змін, пошуки інноваційних підходів та суспільно-корисних практичних рішень; врахування потреб та рекомендацій заінтересованих груп. Основним завданнями НУО на етапі реалізації політичного рішення є підвищення поінформованості (пояснення переваг, недоліків та впливу документа публічної політики), безпосередня реалізація політичних ініціатив та надання послуг, здійснення контролю за виконанням політичного рішення. У процесі моніторингу стану виконання політичного рішення НУО відіграють пріоритетну роль. Відповідно до Кодексу вони мають проводити моніторинг результатів ухвалення політичних рішень, оцінювати обґрунтованість та ефективність цих рішень, оприлюднювати відповідну інформацію.

Потрібно зазначити, що *Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень 2017 року* є найновішим документом у цій сфері, де, крім усього іншого, враховано стан впливу громадськості на політику не лише в державах «старої Європи», а й у країнах пострадянського простору, Кавказу, Балкан, Туреччини та ін. На слушну думку Ю. Біденко, позиція, висловлена у цьому документі, хоч і не є імперативною, але є більш конкретною щодо заходів запобігання імітаційних практик на всіх рівнях громадської участі (надання інформації, консультування, діалог, активна участь) [10, с. 46]. Зокрема, акцентовано увагу на обов'язку органів публічної влади надавати коментарі щодо підсумків консультацій та аргументувати причини остаточних рішень [11].

Пошуки оптимальної моделі правового забезпечення консультаційних процедур є предметом дискусій і серед організацій громадянського суспільства. Так, учасники Форуму громадянського суспільства, організованого на полях Додаткової наради ОБСЄ в галузі людського виміру, присвяченого свободі мирних зібрань та об'єднань (Відень, Австрія, 15-16 квітня 2015 р.), сформулювали власні Рекомендації щодо поліпшення участі громадських об'єднань у процесі прийняття рішень на державному рівні.

Виокремимо основні пропозиції учасників цього Форуму щодо змісту національних стандартів публічних консультацій: 1) на державному рівні мають бути надані гарантії того, що процес консультацій не очолять об'єднання, залежні від держави (об'єднання, створені урядом, об'єднання, на діяльність і погляди яких прямо або опосередковано впливають уряд або певні посадові особи); 2) доступ громадськості до проекту будь-якого документа і пов'язаної з ним додаткової інформації має бути своєчасним та повним; 3) чіткість і обґрунтованість мінімальних термінів консультацій має передбачати достатньо часу для підготовки, обговорення та подання рекомендацій у зв'язку з проектами політики або законодавчих актів; 4) національне законодавство має чітко визначити та обмежувати кількість випадків можливого застосування «надзвичайних» або «прискорених» процедур прийняття законів, рішень чи інших публічних актів, щоб такі процедури не використовувалися з метою зриву публічних консультацій; 5) забезпечення всеосяжності процесу прийняття рішень на державному рівні потребує належного державного фінансування, щоб участь у цьому процесі не вимагала надмірних фінансових витрат з боку учасників; 6) урегулювання норм про відповідальність за недотримання законодавства про публічні консультації з питань проектів політики, законодавства або інших рішень (право на оскарження законів, рішень чи інших публічних актів в органах правосуддя або спеціально призначених незалежних органах або механізм повернення проектів документів розробникам у разі не проведення публічних консультацій); 7) створення координаційного органу, який забезпечить проведення узгоджених консультацій у всіх державних органах, та призначення координаторів публічних консультацій у всіх органах державної влади з метою забезпечення узгодження належної практики, а також практичної реалізації правових норм громадської участі; 8) організація широкого обговорення питань, пов'язаних із нормативно-правовою базою щодо громадських консультацій, до початку і в процесі розробки такої бази [12].

Потребують окремого розгляду *рекомендації Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ у висновку щодо проекту Закону України «Про публічні консультації»*. До найбільш суттєвих пропозицій для ефективної реалізації норм можна віднести такі: 1) розроблення дефініції «публічні консультації», яка має містити вказівку на чотири основні аспекти консультацій, а саме: інформування, консуль-

тування, залучення та партнерство; 2) забезпечення широкого залучення громадськості у консультативні процедури шляхом встановлення невичерпних переліків заінтересованих осіб та суб'єктів владних повноважень; 3) застосування централізованого підходу до визначення суб'єктів, відповідальних за організацію публічних консультацій; 4) деталізація дій суб'єктів владних повноважень у сфері їхнього сприяння участі заінтересованих осіб у підготовці актів (роз'яснювальні, освітні заходи); 5) створення єдиної онлайн-платформи для інформаційної підтримки публічних консультацій; 6) забезпечення альтернативних до електронних форм проведення публічних консультацій у регіонах з меншим рівнем доступу до інтернет-мережі; 7) доопрацювання законодавчих норм про відповідальність за порушення процедури проведення публічних консультацій шляхом визначення відповідального органу, встановлення процедур захисту заінтересованими особами своїх прав у разі порушення законодавства про консультації з громадськістю, юридичних наслідків не проведення публічних консультацій (скасування Закону судом; повторний розгляд законопроекту); 8) деталізація даних, про які має звітувати суб'єкт владних повноважень (учасники публічних консультацій, зміст прийнятих та відхилених пропозицій, аналіз результатів реалізації) [13].

Висновки. Публічні консультації можуть бути дієвим способом забезпечення інклюзивності в публічному управлінні лише за умови існування системної взаємодії органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства, починаючи з формування порядку денного пріоритетів політики до здійснення моніторингу реалізації виконання політичних рішень.

Список використаних джерел

1. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 / Офіц. сайт Президента України П. Порошенка. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> (дата звернення: 10.02.2019).
2. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996 // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 10.02.2019).
3. Гуржій А. В. Публічні консультації: актуальні проблеми та перспективи правового регулювання. *Правові горизонти*. 2017. № 5 (18). С. 74–81.
4. Кравчук В. М. Ефективність консультацій з громадськістю як інструменту народовладдя. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 15–19.
5. Удосконалення консультацій з громадськістю. Пропозиції громадськості та влади: фінальний аналітичний звіт / за заг. ред. Д. Ковриженко. Київ: Всеукраїнська громадська організація «Комітет виборців України», 2012. 105 с.

Рекомендації. Перспективи розвитку законодавства про публічні консультації мають передбачити розв'язання таких *основних завдань*:

- закріплення законодавчої дефініції «публічні консультації»;
- узгодження законодавчих ініціатив, передбачених у проекті Закону України «Про публічні консультації», із іншими нормативно-правовими актами про участь громадськості у процесах формування та реалізації публічної політики;
- урахування пропозицій міжнародних інституцій щодо імплементації консультативних процедур на рівні національного законодавства для європейських країн та для України;
- диференційований підхід до обрання форми проведення публічних консультацій залежно від регіональної специфіки та можливостей заінтересованих осіб;
- правові гарантії належного виконання органами публічної влади обов'язків щодо інформування, проведення консультативних процедур, реагування на пропозиції від громадськості та здійснення моніторингу виконання нормативно-правових актів.

Предметом **подальших розвідок** стане дослідження особливостей законодавчого закріплення консультативних процедур у зарубіжних країнах, а також розгляд можливості та доцільності використання позитивного досвіду в умовах України.

6. Проект Закону про публічні консультації від 27.12.2017 № 7453 // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237 (дата звернення: 10.02.2019).
7. Біла книга європейського врядування Комісії Європейського Союзу від 25 липня 2001 року. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/communication-white-paper-governance-com2001428-20010725_en.pdf (дата звернення: 07.02.2019).
8. У напрямі зміцнення культури консультацій та діалогу. Загальні принципи і мінімальні стандарти консультацій Комісії із заінтересованими сторонами: Повідомлення Комісії Європейського Союзу від 11.12.2002. URL: http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_standards_en.pdf (дата звернення: 07.02.2019).
9. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень: ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи від 01.10.2009. URL: <https://rm.coe.int/16802e2ddb> (дата звернення: 07.02.2019).
10. Біденко Ю. М. Публічні консультації як інструмент впливу громадянського суспільства на формування політики. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 32. С. 41–47.
11. Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень: прийнято Комітетом Міністрів 27 вересня 2017 року на 1295-му засіданні заступників міністрів. 12 с. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> (дата звернення: 07.02.2019).
12. Recommendations on Enhancing the Participation of Associations in Public Decision-making Processes from the Participants to the Civil Society Forum Organized on the Margins of the 2015 Supplementary Human Dimension Meeting on Freedoms of Peaceful Assembly and Association, Vienna, 15-16 (morning) April, 2015. URL: <http://www.osce.org/odhr/183991> (дата звернення: 10.02.2019).
13. Висновок щодо проекту Закону України «Про публічні консультації»: на основі неофіційного перекладу англійською мовою проекту закону, зробленого на замовлення Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (Варшава, 1 вересня 2016 року). 33 с. URL: <https://www.osce.org/uk/odhr/313121?download=true> (дата звернення: 10.02.2019).

References

1. Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26.02.2016 № 68/2016 [On the Promotion of the Development of Civil Society in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 26 February, 2016, No. 68/2016]. (2016). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805> (viewed 10.02.2019) [in Ukrainian].
2. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 № 996 [On ensuring of public participation in the formation and implementation of the state policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 03.11.2010 No. 996]. (2010). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (viewed 10.02.2019) [in Ukrainian].
3. Hurzhiy, A. V. (2017). Publichni konsultatsii: aktualni problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuvannia [Public consultations: actual problems and prospects of legal regulation]. *Pravovi horyzonty – Legal Horizons*, 5 (18), 74–81 [in Ukrainian].
4. Kravchuk, V. M. (2015). Efektyvnist konsultatsiy z hromadskistiu yak instrumentu narodovladdia [Effectiveness of public consultation as an instrument of democracy]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – The Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 15–19 [in Ukrainian].
5. Kovryzhenko, D. S. (Ed.). (2012). Udoshkonalennia konsultatsiy z hromadskistiu. Propozytsii hromadskosti ta vlady: finalnyi analitychnyi zvit [Improvement of public consultations. Proposals from the public and the authorities: Final analytical report]. Kyiv: All-Ukrainian public organization “Committee of Voters of Ukraine” [in Ukrainian].
6. Proekt Zakonu pro publichni konsultatsii vid 27.12.2017 № 7453 [Draft Law on «Public Consultations» of 27 December, 2017 No. 7453]. (2017). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237 (viewed 10.02.2019) [in Ukrainian].
7. Bila knyha yevropeyskoho vriaduvannia Komisii Yevropeyskoho Soiuzu vid 25 lypnia 2001 roku [White Paper of European Governance of the Commission of the European Union of 25 July, 2001]. (2001). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/communication-white-paper-governance-com2001428-20010725_en.pdf (viewed 07.02.2019) [in English].
8. U napriami zmitsnennia kultury konsultatsii ta dialohu. Zahalni pryntsypy i minimalni standarty konsultatsii Komisii iz zainteresovanymy storonamy: Povidomlennia Komisii Yevropeyskoho Soiuzu vid 11.12.2002 [To strengthen the culture of consultation and dialogue. General principles and minimum standards for consultation of the Commission with interested parties: Commission Communication of the European Union of 11.12.2002]. (2002). *ec.europa.eu*. Retrieved from http://ec.europa.eu/governance/docs/comm_standards_en.pdf (viewed 07.02.2019) [in English].
9. Kodeks krashchykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryiniattia rishen: ukhvalenyi Konferentsiieu mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii Rady Yevropy vid 01.10.2009 [The Code of Best Practices for Public

- Participation in Decision-making: Adopted by the Conference of the International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe dated 01.10.2009]. (2009). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/16802eeddb> (viewed 07.02.2019) [in Ukrainian].
10. Bidenko, Yu. M. (2018). Publichni konsultatsii yak instrument vplyvu hromadianskoho suspilstva na formuvannia polityky [Public consultations as an instrument of the influence of civil society on the formation of a policy]. *Visnyk KHNU im. V. N. Karazina. Seriya «Pytannia politolohii» – Bulletin of the V. N. Karazin KHNU. Series “Questions of Political Science”*, 32, 41–47 [in Ukrainian].
 11. Kerivni pryntsyipy shchodo hromadskoi uchasti u protsesi pryiniattia politychnykh rishen: pryiniato Komitetom Ministriv 27 veresnia 2017 roku na 1295-mu zasidanni zastupnykiv ministriv [Guidelines on public participation in policy making: Adopted by the Committee of Ministers on September 27, 2017, at the 1295th meeting of the Ministers of Deputies]. (2017). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> (viewed 07.02.2019) [in Ukrainian].
 12. Recommendations on Enhancing the Participation of Associations in Public Decision-making Processes from the Participants to the Civil Society Forum Organized on the Margins of the 2015 Supplementary Human Dimension Meeting on Freedoms of Peaceful Assembly and Association, Vienna, 15-16 (morning) April, 2015. (2015). *www.osce.org*. Retrieved from <http://www.osce.org/odihr/183991> (viewed 10.02.2019) [in English].
 13. Vysnovok shchodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro publichni konsultatsii»: na osnovi neofitsiinoho perekladu anhliiskoiu movoiu proektu zakonu, зробlenoho na zamovlennia Biuro z demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSIe (Varshava, 1 veresnia 2016 roku) [Conclusion on the draft Law of Ukraine “On Public Consultation”: based on the unofficial translation into English of a draft law commissioned by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (Warsaw, September 1, 2016)]. (2016). *www.osce.org*. Retrieved from <https://www.osce.org/uk/odihr/313121?download=true> (viewed 10.02.2019) [in Ukrainian].